

**„Ami nekem a filozófia,
az valóban rákérdés...”**

BESZÉLGETÉS VAJDA MIHÁLYAL

Kellék: *Kolozsváron tartott előadásaid során többször említetted, hogy a filozófia és a köznapi tudat egymástól viszonylag független tudatformák. Ezzel összefüggésben két kérdést szeretnék feltenni – remélem, hogy össze lehet őket kapcsolni a válasz során: mit jelent számodra filozófiával foglalkozni - itt és most – illetve hogyan látod a filozófia státusát?*

Vajda Mihály: Mit jelent számomra a filozófia? Valószínűleg egyszerűen belenőttem, s nem filozófiai szövegeken keresztül – azok később jöttek. Ami korábban jött, az a világra való rákérdés, egy olyanfajta rákérdés, amit a köznapi tudat valószínűleg nem tesz meg. Amikor a köznapi tudatról általában beszélek, nem egyszerűen csak a köznapi tudatot értem alatta, hanem bizonyos értelemben azt a reflektálatlan tudatot, amiben – ha tesszik – a tudomány is létrejön. Ebben az értelemben reflektált tudat kizárólag a filozófiában és a művészetben működik – ez hozza őket manapság olyan közel egymáshoz. A filozófia és a művészet közötti különbség éppen ezért néha nehezen definiálható; a határt az utóbbi időben mindkét oldalról átlépjük. Ha filozófiát művelünk, olyan szövegeket állítunk elő, amelyekről mások azt hiszik, hogy azok nem is megbeszélhető szövegek. Akkor viszont nem filozófiáról, hanem művészetről van szó – megnyilatkozások-

ról, amelyekkel kapcsolatban nem is tehető fel a kérdés, hogy „ezt tényleg így van-e”. Másrészt a művészet is belemászik a filozófiába: hány olyan szöveg van a műalkotásokban – verbális műalkotásokról beszélünk –, amelyeket egy tradicionális agy filozófiaiaknak tekint. Tehát úgymond a rákérdezés volt az, ami engem a filozófia felé vitt. Előzőleg valószínűleg nem tudtam, hogy ez a szerencsétlenség fog velem történni, tehát hogy emiatt filozófiával kell foglalkoznom. Egyszerűen rákérdeztem a körülöttem lévő világra, és egyáltalán nem olyan csodálatos, hogy ilyen „rákérdezős” lettem. A világháborút és a zsidóüldözést kilenc-tíz éves fejjel éltem át, a világ nyilvánvalóan totálisan abszurdnak tűnt számomra – és ez nem utólag rekonstruált! – így aztán megszoktam, hogy mindig azt kérdezem: „hogyan van ez?”. Soha nem azt nézem, hogy valamit hogyan kell működtetni, hogyan lehet a dologba belehelyezkedni, hanem kívülről nézek rá, néha csodálkozva – mert szerintem is a csodálkozásból származik a filozófia –, de ez a csodálkozás nem egyszerűen csak az, amiből a filozófiát le szoktuk vezetni (a csodálkozás arra, hogy egyáltalán valami van és nem semmi), hanem csodálkozás arra, hogy hogy az ördögbe lehet, hogy ez van, holott felfoghatatlan, hogy így van. Azt hiszem, így vált sajátommá az az attitűd, ami aztán szinte szükségszerűen vitt a filozófia felé. Persze az előbb mondottak alapján fölvethető a kérdés, hogy miért nem a művészet felé orientálódtam. Erre már nem tudok válaszolni. Soha nem éreztem magamban a képességet a művészetre.

Mindeközben felmerül bennem, vajon nem azt mondom-e, amit Carnap mondott, amikor Heideggert akarta szétszedni apró darabjaira. Hogy tehát a filozófia, illetve a metafizika elfuserált művészet. Nem hiszem azonban, hogy ez így lenne; műalkotásokról tudniillik lehet beszélni, állításaikat viszont nem lehet kérdőre vonni, abban az értelemben, hogy bármit mond is a költő, én annak az igazságára nem kérdezhetek rá. Elegendő, hogy ő most így érzi. Filozófiában ezzel szemben elvesztettük ugyan az igazság egyértelműségét, illetve az egy, abszolút és megalapozó igazságra való törekvést, ennek ellenére minden mondatban rákérdezzük minden mondat igazságára. Így többé nem az a kérdés, hogy igaz-e valamely állítás, hanem az: muszáj ezt így gondolni? Nem lehet ezt másképpen gondolni? Nem lehetne ezt megfordítani? Nem lehetne más kontextusba helyezni? Tehát a filozófiában párbeszédet folytatunk az állításokról, a műalkotások esetében viszont nem így működik a dolog.

A filozófia illetően felfogása persze egyáltalán nem általános. A filozófiában azt is lehet művelni, amit az ortodox fenomenológus-

sok – azt hiszem mind a mai napig – művelnek; lehet minuciózus elemzéseket is folytatni. Azt hiszem, ez egy kicsit elhajlik ma már a hermeneutikai analízisek, meg egyáltalán az analitikus filozófia felé – tehát affelé, ahol még jelen van a tudományosság igénye (azzal együtt, hogy ma már a tudomány sem tekinti magát a világ-raszóló objektivitás kutatójának és felderítőjének). Mondom, így is lehet filozófiát művelni, tőlem azonban ez meglehetősen távol áll. Nem állítom viszont egy pillanatig sem, hogy haszontalan vagy abszurd volna. Miért lenne az? Ha van rá igény, akkor miért ne csináljuk?

Ami *nekem* a filozófia, az valóban rákérdés. És egy egész tradícióból ma szinte mindig az beszél nekem, amikor azt mondom – Patočka írta meg ezt valahol nagyon szépen –, hogy a filozófia és a polis együtt születtek. Valóban úgy érzem, hogy egyik sem létezhet a másik nélkül. Számomra tehát a filozófia azt jelenti: beszélgetni arról, hogyan is vagyunk, miként vagyunk, miként lehetnének esetleg másként, akarunk-e másként lenni, és így tovább. Úgy vélem, Rorty is erre gondol, amikor azt mondja, hogy a filozófia lehet politika is – hiszen Dewey-ra hivatkozik. Csakhogy Dewey mindig direktbe kérdez, konkrétan kérdez rá arra, hogy jó-e ez vagy az a politikai berendezkedés, hogy jó-e így vagy amúgy a nevelés. Nála nincs meg a filozófiai szövegeken történő közvetítés. Lehet persze így is kérdezni – néha kérdeztünk is –, de ha a kérdéseink filozófikusak és nem pusztán pragmatikusak, akkor át fognak szűrődni azokon a szövegeken, amelyeket a filozófia egész története hordoz. Filozófikusan kérdezve, hogy hogy és mint, hogy is van manapság – akár divattémákra is, mint az idegenség, a multikulturalitás, a másság stb. De ezeket nem egyszerűen csak úgy vizsgálja, hogy megnézi, mi van a világban, hol ölik egymást az emberek, és hol tudnak békésen meglenni egymással. Ez egy másfajta, empirikusabb hozzáállás. A filozófikus kérdezés során azonban, így vagy úgy, de előjön az egész filozófiai tradíció, ilyenkor olyan szöveggé válik, amely valahogy segít föltenni azt a bizonyos faramuci kérdést, azt a más-képp-kérdő kérdést.

Én mindig két vonalon hoztam létre a szövegeimet. Az egyik vonal az, amikor az ember filozófusok, filozófiáról vagy filozófiai témákról gondolkodók szövegeit elemzi, megpróbálván megérteni, hogy ők hogy látták ezt vagy azt a kérdést. Ilyen ma az előadásaim többsége. Másrészt azonban: amikor direktbe kérdezek, igazából sohasem a szó szűkebb értelmében vett filozófiai kérdéseket teszek fel. Soha nem tettem fel magamnak azt a kér-

dést, hogy „mi az, hogy erkölcs?”, viszont foglalkoztat, hogy hogyan működik a társadalom, különösen az átmeneti időszakokban. Ehhez a vonalhoz tartozik a fasizmus-könyvem meg a szocializmusról, illetve az átmeneti korszakról szóló esszéim. De újabban nem születnek ilyen szövegeim. Mostanság alig-alig írok politikáról.

K.: *Szerinted mennyire releváns a filozófiai kérdezőmód a társadalom számára?*

V.M.: Ezt a társadalomnak kell eldöntenie. Vannak kényszeres pasasok, akik nem tudnak nem kérdezni, nem tudják ezt nem csinálni – egyik ilyen temperamentummal, a másik amolyannal. Már a második emberrel találkoztam, aki szerelmi vallomást tesz a filozófiának, és ezt megírja, amikor a filozófiáról ír. Van, aki egész egyszerűen beleszeret ebbe a dologba, és így csinálja, van, aki mint én, észre se veszi, hogy tulajdonképpen filozófiával foglalkozik, és utólag kezd el filozófiai szövegeket olvasni – amikor rájött, hogy az ő agya valahogy úgy jár, mint azoké, akik ilyeneket hoztak létre – vagyis másképp, mint a direktben gondolkodóké, a tudósoké, a gyakorlati szakembereké –, s akkor nem tudja nem csinálni.

Volt egy hosszú időszak, gyakorlatilag egy évtized, amikor nem írtam le egyetlen olyan sort sem, amelyikről azt állítanám, hogy az filozófia. De akkor is ezzel az agyammal gondolkoztam azon, hogy milyen világban élek. Hogy a társadalomnak ebből mi kell, mi nem kell, azt én nem tudom. Lévéen, hogy nem pragmatikus megfontolás visz arra, hogy ezt csináljam, nem is muszáj föltennem a kérdést. Aki kenyeret süt, vagy vasutakat akar építeni – ámbátor éppúgy lehet megszállott – ,az kénytelen feltenni a kérdést, mert ha nem veszik meg, amit csinál, akkor tökéletesen nyomorult állapotba kerül. A miféleképpen nem feltétlenül. Ha nem veszik, akkor nem veszik.

Ez a „nem veszik” persze sokféle lehet. Az én szövegeimet sem vették meg majd két évtizeden át – politikai okokból, de ez teljesen mindegy. Ez mindössze annyit jelent, hogy nem tudtam őket kinyomtatni. Nyugaton meg más okokból nem tudtam megjelentetni őket – ahhoz ugyanis egész egyszerűen arra kellett volna koncentrálnom, hogy megtanuljak olyan jól írni németül vagy angolul, hogy a kiadók vegyék. (Az ilyesmi gyakorlati nehézségeket okozhat az embernek, mert gondolkozni kell, hogy miből él meg; ha viszont nem a honoráriumából akar megélni, függetlenebb az ember.) Ha nem vették, akkor nem vették, és nem hiszem, hogy azért csináltam tovább, mert azt hittem, hogy majd

eljön az idő, amikor kelleni fog. Nem hittem egy pillanatig sem – anélkül is csinálja az ember. Nem az én dolgom megkérdezni, hogy kell-e a társadalomnak vagy sem az, amit csinálok.

Előadhatnék mindenféle nagyképpű fejtegetést arról, hogy az ilyenfajta kritikai és másképp-kérdező magatartás nélkülözhetetlen az egészséges társadalom számára. Hülyeség. Mi az, hogy egészséges társadalom? Nagyon jól el tudok képzelni egy olyan társadalmat, amelyben senki semmire nem kérdez rá. Ott a mi fajtánk teljesen elveszettnek érezné magát, és senkinek sem kellene, de hogy miért ne működhetne így is...? Nem akarom azt mondani, hogy csak ez a tevékenység fontos és hasznos – szó sincs róla. Nem tudom. Én csak azt tudom, hogy itt vagyunk Európában, az európai szellemiség részeként, amelyben ez a fajta gondolkodás tradicionálisan létezik, és hát én nem tudom nem csinálni – ha kell, kell, ha nem kell, nem kell.

K.: *Volt már egy kérdés a filozófiai tudat és a köznapi tudat viszonyáról. Most azt kérdeznénk meg, hogy mi a viszonya a filozófiának a nyelvhez – Wittgenstein például egyenesen tagadja a filozófiai nyelv létjogosultságát.*

V.M.: Rettenetesen nehéz kérdés, és azt hiszem, azért nem tudunk rá választ adni, mert amikor ezt a kérdést fölteszük, a filozófiáról és a nyelvről beszélünk. De sokféleképpen lehet filozofálni – és nemcsak sokféleképpen, de sokféle nyelven is. Vegyük például Wittgenstein és Heidegger szövegeit – nyelvileg két világ. Én tényleg komolyan gondolkodom azon, hogy mi történt itt – és nagyon tudatosan használom a „mit mondtak” helyett a „mi történt” kifejezést. Amikor ezek a szövegek megszülettek, azt hiszem, valami nagyon hasonló történt – nagyon különböző nyelveken. Az egyik mint a megveszekedett próbál teremteni egy új nyelvet, új fogalmakat, új módon próbálja látni a német nyelv lehetőségeit, a másik pedig nagyon tudatosan arra törekszik, hogy a német nyelvet a lehető legpragmatikusabb, a lehető leghétköznapiabb formájában használja, és legalább olyan vadakat tud mondani, mint Heidegger, aki állandóan új nyelvet szül és új nyelvet alakít.

Én hiszek abban, hogy világ és nyelv nagyon szorosan összefüggenek – abban az értelemben, hogy újfajta szemléletmód újfajta nyelvet követel meg. Azt hiszem, egy festészeti példán sokkal jobban tudom ábrázolni ezt, mint a filozófiai nyelv példáján. Azon gondolkodtam, hogy is van az, hogy ha mi Van Gogh-képeket nézünk, tulajdonképpen ma már nemcsak azt látjuk rajtuk, hogy

egy megbomlott agyú ember víziói, hanem azt mondjuk: persze, tulajdonképpen ilyen a világ, és nem olyan, amilyennek például Corot festette le. A Heidegger-szöveg is olyan, hogy amikor az ember először veszi kézbe a *Lét és időt*, akkor néz, és azt hiszi, hogy soha-soha föl nem fogja fogni, hogy ebben miről van szó. „Biztos, hogy fontos szöveg, hiszen azt mondják.” – És az ember ebben az értelemben épít a tradícióra. Az egyik érthetetlen szöveghez, amit beküld nekem egy örült a debreceni tanszékre, nem úgy fogok hozzáállni, hogy „ebben biztos van valami rettenetesen fontos, ha már ilyen kusza”, hanem azt mondom, hogy hülye a pali. De miért nem így állok hozzá a *Lét és időhöz*? Azért nem, mert *azt mondták*, hogy itt valami történt. És akkor az ember kínlódik, és megpróbálja megérteni, és egy idő után elsajátítja ezt a nyelvet – attól kezdve ebben a nyelvben létezik, és ez a nyelv neki természetes. Ez is szemléltethető más, mondjuk zenei példán. Gyermekkoromban, emlékszem, azt akartam, hogy szeressem Bartókot, de az nekem még valami idegen volt, nem muzsika a fülemnek. Ma muzsika a fülemnek, ma pontosan ugyanúgy tudom követni, és ugyanúgy szól bennem is az a zene, mint amikor Bachot vagy Beethovent hallgatók.

Van filozófus – Heidegger ezek közé tartozik, de nyilván Hegel is –, aki nyelvet teremt. Más óriási filozófusok viszont, mint Kant vagy Wittgenstein, nem teremtettek nyelvet. Az a gondolat, amit Arendt-től idéztem, engem nagyon izgatott: hogy minden nagy filozófus – mondotta – hajlik a tirannikusra – zárójel: kivéve Kantot. Én odatenném Wittgensteint is. A tirannia talán néha abból jön, hogy ránk akarnak erőltetni nem is annyira egy gondolatmenetet, egy igazságot, de *nyelvet*. Megerőszakolnak bennünket. De honnan lehet tudni, hogy az utcáról jövő örült és Heidegger között mi a különbség? Ez az igazi nagy titok: hogy meg is érti az ember, hogy itt valami történt, hogy ennek az erőszaknak nem tudott ellenállni, a másikat pedig visszautasítja.

Nem tudom, hogy Schopenhauer mekkora filozófus volt, kétlelem, hogy jelentősebb lett volna, mint a filozófia örült éveinek egyéb figurái, de kétségtelen, hogy valahol másképp gondolkodott. A kutyának se kellett hosszú ideig – nem tudta megerőszakolni az embereket. S hirtelen ugyanazok a szövegek egy szituációban mégiscsak megerőszakolták az embereket. Szóval itt is kétféle eset van. Mert amikor Heidegger jött elő ezzel a szövegével, azonnal borsózott a háta mindenkinek, és Németországban nem volt filozófiát olvasó ember – márpedig ott akkor még sokan olvastak filozófiát –, aki ne tudta volna, hogy itt valami megtörtént, itt valami megjelent. Schopenhauernél nem tör-

tént ez. Sokan máig is azt mondják, hogy jelentéktelen, unalmas, tulajdonképpen amolyan „akarnok” filozófiája van. De hát Nietzsche sem tört át hosszú ideig. Szóval, hogy mikor sikeres egy ilyen erőszak, és mikor nem ... Ezért lehetséges az a filozófiában, ami a tudományban soha nem lenne lehetséges – hogy jönnek örültek, és meg vannak győződve arról, hogy ők valami nagyot csináltak; azt hiszem, analógiás alapon azt mondják: nem én vagyok az első, akit nem értenek meg. És minél kevésbé értik meg, annál inkább hiszi, hogy ő nagy filozófus. Tehát a nyelvvel egyáltalán nem egyértelmű a dolog. Nem lehet azt mondani, hogy a nyelv a filozófia szempontjából közömbös, mindenféle nyelven el lehet mondani nagy gondolatokat – biztos, hogy nem stimmel. De azt sem lehet mondani, hogy a jelentős filozófus új nyelvet teremt.

És van még egy dolog. Én már egyetemista koromban elolvastam Heideggert – mint utóbb kiderült, nagyon lelkiismeretesen, aprólékos jegyzeteket készítve. De én erre nem emlékeztem, és azt hittem, hogy annak idején éppen csak átlapoztam. Kiderült – mivel megtaláltam az akkori jegyzeteimet –, hogy ez nem igaz, mert alaposan átolvastam – csak hogy igazából nem érintett meg. Ez valamivel később történt meg, de nem lettem heideggeriánus, engem csak nagyon mélyen érintett, és nagyon sok dolog tisztázásában segített. Akik heideggeriánusok, akikből folyik a heideggeri nyelven megfogalmazott semmi, – mert megint itt van az, hogy ugyanazon a nyelven olyan jól lehet mondani a semmit – tehetséges emberek abból a szempontból, hogy észveszejtő gyorsasággal és ügyességgel, minden apró részletében el tudják sajátítani ezt a nyelvet. Azt hiszem, ez egyben a tehetségtelenségük is – hogy nem jönnek rá arra, amit egyszer állítólag Heidegger mondott az egyik szemináriumán. Amikor valaki elkezdett neki az ő stílusában beszélni, rávágott az asztalra, és azt mondta: „, ich will gar nicht geheideggern!“. És hát teljesen igaza volt.

Amikor a filozófia tudomány akart lenni, addig is voltak nyelvek – az egyik ilyen, a másik olyan nyelven írt –, de nem volt annyira lényeges. Ma az. Wittgensteinnál is lényeges – ő éppen hogy ragaszkodik ahhoz, hogy azon a nyelven írjon. Szóval, a filozófiai egyéniséghez – és ennyiben a filozófia megint közelít a művészethez – hozzátartozik a nyelv; nem lehet anélkül, hogy valaki a másik egyéniségét elsajátítaná, a nyelvét elsajátítani. Hát mit lehet a heideggeri szöveggel csinálni? – Ugyanakkor Heideggert lefordítani Kovácsba, az megint rettenetesen proble-

matikus. Ilyenkor ki-be ugrálunk a körből – azt hiszem, ilyenkor ezt lehet csinálni. A hermeneutikus filozófiai magatartás úgy működik jól, ha az ember olvassa, interpretálja a szöveget, megpróbálja úgy is elmondani magának, ahogy az mondta, aztán megpróbál egy kicsit kilépni belőle, megpróbál rá reflektálni. Így lesz talán belőle valami.

K.: *Egyik írásodból idéznék: „Vajon a Heidegger-divat annak jele lenne, hogy őt félreértelmezzük, és azon – a filozófiától idegen – szándék szerint, hogy a magyar kultúrát belülről felbomlasszuk és a németnek rendeljük alá, alkalmi szükségletek kielégítésére használjuk?” Ennek kapcsán azt szeretném kérdezni, hogy milyen filozófiai divatokat látsz, illetve, hogyan látod ezeket a magyar filozófiai életben? Egyáltalán milyen funkciójuk van ezeknek a filozófiai divatoknak ott – összevetve talán azzal, hogy például a román filozófiai életben nincs olyan mértékű, ha nem is posztstrukturalizmus, de például Derrida-láz, mint Magyarországon. Tehát mennyire kultúrspecifikusak ezek a divatok, milyen mögöttesek működnek bennük, és mennyire közvetítenek tényleg egy filozófiai közélet irányába?*

V.M.: Nem tudom, lehet-e erre a kérdésre válaszolni. Soha nem tudok magamnál sem rákérdezni arra, hogy most miért lett fontos számomra egy szöveg. Szinte mindig azt hiszem, hogy véletlenül bukkanok rá valamire, és néha meglepetten rájövök, hogy mindenki más is ezt olvassa. Miért? Nem tudom.

Budapestnek viszont némileg divatcentrikus légköre van. Persze Budapest nem a magyar szellemi élet, de ami abban az országban szellemileg történik, az vagy Budapesten történik, vagy Budapest ráteszi a mancsát. Márpedig az nagyon a divatok városa. Ott akkor vagy Jani, ha előbb olvastad azt, amit a másik csak most olvas; az sem baj, ha kiderül, hogy tulajdonképpen csak belelapoztál – annál okosabb vagy, hiszen ránézésre is ki tudtad emelni belőle a lényegét. Nem megítélésképpen mondom ezt, hiszen nagyon unalmas lenne a világ, ha mindenütt egyformán működne a kultúra, de kétségtelen, hogy Budapestnek van egy ilyen állandó izgatottsága, ami szerintem legfőképpen abból a kényszerből származik, hogy megmutassuk: mi európaiak vagyunk, mi nyugatiak vagyunk. Itt nyilván kevésbé működik ez a mentalitás – a kolozsvári magyar kultúra, amelyik persze odafigyel valahol Budapestre is, azt hiszem, valahogyan szervezesebb akar lenni. De ehhez talán – akár szeretjük ezt, akár nem – egy határ is szükséges. Tudniillik Debrecen nem tudja ezt megcsinálni. A

kétségbeesett kísérletem, hogy Debrecenben szellemi életet csináljak, egyszerűen nem működik, valahol reménytelen. Mondom, Debrecen nem tudja ezt megcsinálni – lehet, hogy akarná, de ugyanezen akarásából nem igazi szellemi élet születik, hanem makacs, csökönyös ellenállás a kultúrával szemben; begubózás, hogy ez nekünk nem kell, de másképp meg nem megy, és kész. Debrecenben azt látom, hogy van, aki úgy akarja csinálni, ahogy a pestiek, és van, aki ennek makacsul ellenáll, de másképp csinálni senki nem tudja. Én akkor lennék elégedett a magyar kultúrával, ha lennének benne másfajta stílusok is, mint a budapesti, ha másfajta attitűd is érvényesíteni tudná magát.

Amikor a nyolcvanas években elkezdtünk Heideggert fordítani – akkor fogalmaztam meg az első Heideggerrel kapcsolatos esszémet – , hirtelen egy divat kellős közepén találtam magam, ami engem meglehetősen zavart, de hát attól függetlenül csináltam tovább. Erről jut eszembe... Akkoriban én főleg Heideggert olvastam, és nem tudtam, miket irkálnak a világban, amikor is a *Medvetáncban* – az volt az első jele annak, hogy a magyar kultúra képes lesz nyitni – közzétettek egy körkérdést a posztmodernről. Nem tudom, ki tette föl a kérdést és kiknek, csak azt tudom, kik válaszoltak. Érdekes, hogy filozófusok közül kizárólag jégretettek szerepeltek – és jégretettek akkor szerepeltek először. Volt benne Heller Ágnes-, Bacsó Béla-, Vajda Mihály-szöveg. Nos hát megkérdezték, mi az, hogy posztmodern, és én, becsületszavamra mondom, azt a szót akkor hallottam először. Hát kitaláltam, hogy mi az, és nagyjából azt is írtam, amit a többiek. Most már a posztmodern nem divatos, de én makacsul ragaszkodom a szóhoz. Lényegében a posztmetafizikaival azonosítom – a posztmodern a posztmetafizikai kor gondolkodása. És azért ragaszkodom a szóhoz, mert a modernitáshoz mint ennek legdöntőbb jegyét kötöm a haladás hitét. A modernitásban robban az, ami valahol az európai kultúrában attól a bizonyos első kezdettől fogva, amit megmagyarázni nem tudunk, jelen volt. Jelen volt már a görög államban, csak nem tudott expanzálni; a rómaiak valamilyen módon expanzáltak, de valami abból is hiányzott. A kereszténységen kellett ennek az egésznek átgyúródnia, míg végül a modernitásban egyszer csak robbant, és létrejött ez a megveszekedett, egyre nagyobb sebességű mozgás – ma már senki nem tudja megmondani, mi felé, de akkor még mindenki hitte, hogy a világ tökéletes föltérképezése, az ember világ feletti uralma lényegében véve út az individuális halhatatlanság megvalósítása felé. Szerintem ez mozgatta az egészet. Erről van szó,

arról, amiről már Platónnál is szó volt, a véges és az örök viszonyáról.

Aztán hirtelen itt van a huszadik század, és rájön, hogy nem tud ebben hinni, a haladáshit kifűjt, kész, vége. Persze azok, akik naponta fölhaladják a legújabb komputerprogramot, nyilván hisznek benne valamilyen módon, de azok nem kérdező emberek. Kérdező ember nem hisz benne többé. Igazságtalanok lennének viszont a metafizikai korszak nagy gondolkodóival szemben, ha azért, mert nagy részük volt azon világ kialakításában, amely végül nem kérdez, úgy állítanak be őket, mintha ők maguk nem kérdeztek volna. Dehogynem kérdeztek. Ők nagyon is kérdeztek; *ma* nem kérdez az, aki hisz a haladásban; valószínűleg nagyon sokan vannak. A múltkor arról beszélgettünk a tanszéken, hogy hogy is van az, hogy Wittgenstein állandóan azt érezte, hogy őt nem értik – ezért nem publikált semmit a *Tractatus* után –, és én megkockáztattam azt az állítást, hogy *ma* Wittgenstein irritáltan venné észre, hogy megértették. (Mert azért erőt is adott neki az, hogy nem értik.) Megértették, hogy ő pontosan a modernitást kérdőjelezte meg, és azt hiszem, hogy a jelentős gondolkodóknál minden vonalon megtörtént ez az áttérés. Egyszerűen arról van szó, hogy hirtelen a haladáshit veszett el, és ezért másképp kell rákérdeznünk a dolgokra. A haladáshit birtokában könnyű volt rákérdezeni, mert mindig azt kérdeztük, hogy valami a haladást szolgálja-e vagy reakciós. Most ilyet nem kérdezhetünk többé. Tehát sokkal nehezebb valamit a saját értékeinkhez viszonyítani, mivel nem tudjuk, *hogyan* születnek a saját értékeink. És így rettenetesen bonyolulttá válik az egész.

K.: *Említett írásodban is, meg a magyar filozófiát megkérdőjelező írásodban is fölállítasz egy olyan képletet, amely szerint – talán te fogalmazod meg így – „ a világszellem nem szeret minket” -, vagy, heideggeriben megfogalmazva, léttörténetünk ugyanazokban a szövegekben mondja magát. Mégis: hogyan látod egyrészt a magyar filozófia, másrészt a magyarországi filozófiai iskolák vagy műhelyek létének kérdését?*

V.M.: Iskolák nincsenek; műhelyek sincsenek. Nem tudom, kezetekbe került-e az az írásom, amiben én a diákjaim által nekem dedikált emlékkönyvre reflektáltam. Ott foglalkoztam ezzel - Gulyás Gábor ugyanis az előszóban azon mészázott, hogy most itt mi van – Vajda-iskola? Hát az biztos, hogy nincs – de hát akkor mi? Nos, elkezdtem én is ezen mészázni, és rájöttem, hogy ez természetes. A diákjaim közül nem is mindegyik közvetlenül az én tanítványom. Nálunk úgy van felépítve a curriculum, hogy egy-

egy tanár körül elég hamar amolyan körök alakulnak ki. Tehát mire egy diák az ötödévet elvégzi, tulajdonképpen két embert kiválasztott magának. Megteheti azt is, hogy hármat, mert három szeminárium van minden félévben, amire járnia kell; de úgy látom, hogy általában inkább kettőt választanak ki, a harmadikban meg váltogatják a figurákat, hogy másokat is megismerjenek, másokhoz is járjanak. Van tehát egyfajta ” hogy úgy mondjam, stílárius közösség; pontosan ebben áll, hogy a filozófia rákérdésként működik majdnem mindenkinél, aki ott van Debrecenben. És nem biztos, hogy úgy kérdez, mint én; pláne nem, hogy ugyanazt gondolja, mint én. Ilyen nincs ma. A filozófia ma egyéniségekhez kötődik. Úgyhogy nincs, nem is lehet iskolát csinálni. Az iskolához doktrína kell. Iskola nincs doktrína nélkül. Éppen ezt próbáltam meg kifejtetni – hogy a Budapesti Iskola még lehetséges volt, de a Budapesti Iskola önmagát számolta fel, amikor a feladatát elvégezte.

K.: *Heller Ágnes azt mondja, hogy a te radikális romantizmusod is hozzájárult a spontán dekonstrukcióhoz.*

V.M.: Biztos, hogy az én radikalizmusom is hozzájárult. Nemcsak radikális vagyok: provokálok. Provokatív természet vagyok, tehát úgy kérdezek rá a dolgokra, hogy fölbosszantom vele az embereket, és hát *azok* csinálnak valamit – én lehet, hogy nem. Ott volt tehát az iskola, a marxizmus reneszánsza, rekonstrukciója, az igazi marxizmus – és mi becsületesen fölvállaltuk ezt a feladatot, mint rendes tanítványai a Mesternek. A végére aztán lett belőle – a rekonstrukcióból – dekonstrukció. De abban a pillanatban, hogy a dekonstrukció megtörtént – én már láttam rég, hogy meg fog történni –, már nem lehetett többé iskolánk. Ha nincs doktrína, nincs iskola, és azt hiszem, a marxizmus önfelszámolásával az utolsó doktrína fölszámolta magát. Az teljesen érdektelen, hogy vannak ilyen heideggeriánus körök, vagy Wittgenstein-vagy fenomenológus-körök. Úgyhogy nincsenek iskolák, azt hiszem. Magyarországon sincsenek. Egyéniségek vannak.

Két tendenciát látok, ami a fordulat eredményeként létrejött. Az egyik a magyar szellemi életet a német mintájára képzelem. Én ezt egy kicsit kétkedve nézem, mert ma, úgy érzem, a németek már nem jól csinálják – azt érzem, hogy steril és terméketlen kezd lenni. Nekem egy Blumenberg (aki magát nem tekinti filozófusnak, meg nem is úgy csinálja a filozófiát, ahogy azt a német egyetem megköveteli) inkább filozófus. Ott történik valami – az akadémián, a filozófiai katedrákon jóval kevésbé látom, hogy tör-

ténne valami. Ezt erőltetve utánozni, hogy maradjunk benne a tradícióban, csináljuk azt, amit a magyar filozófia mindig is csinált, hogy a periférián ugyan, de tisztesen részt próbált venni a német filozófiai életben – hát, én ezt kétkedve nézem. Persze nem mondanám, hogy Tengelyi László vagy Fehér M. István ezt tűzte volna ki maga elé – mégis valahogy effelé viszik a dolgot. A másik tendencia a filozófiának egy olyan megvalósulási formája – én is ide tartozom –, amely a filozófiát mint rákérdezést, párbeszédet, politikát próbálja művelni. Én itt azt érzem – nem magamat akarom dicsérni, szó sincs róla –, hogy a középeurópai és a magyar kultúra tud olyasmit csinálni, ami másutt nincs, azaz, hogy tud kultúrát csinálni. Tehát létre tud hozni egy olyan szellemi közeget, amelyben a művész és esetleg még a tudós is tud filozófikusan, azaz rákérdezően gondolkodni: nem identifikálódni, hanem distanciát tartani. Ha ezt megcsináljuk, és nekünk erre módunk van, mert egész mások az élményeink, mint a nyugatnak, még azt is el tudom képzelni, hogy hozzánk vándorol a világszellem. Mert a nyugat nem nagyon tud mit kérdezni. A mi szituációnkban pedig – amint az utolsó előadás végén mondtam –, ebben a rettenetesen kellemetlen helyzetben, amiben azt akarjuk minden erőnkkel és iszonyatos áldozatok árán megvalósítani, ami nyugaton tulajdonképpen csak úgy magától működik, megszülethet a gondolat. Ami a nyugati filozófiai életben, az egyetemeken annyira untató, az az, hogy mindenki betagozódik egy ilyen munkamegosztásba – az egyik író, a másik filozófus, a harmadik történész –, és aki próbál ebből kitörni, arra gyanakodva néznek, felületes publicistának tartják. A konferenciákra pedig, ahol igen komoly előadások hangzanak el, nem megy el senki – majd ha kiadják a kötetet, elolvassák. Ez steril nekem, és azt szeretném, ha Magyarországon volna más is, ami színesíti a képet. Én nem állítom sem Tengelyiről, sem Fehér M.-ről, hogy csak ezt a, számomra sterilnek tűnő dolgot csinálják – szó sincs róla, ők gondolkodnak is. De ha van más is, ha sokféleség van, akkor az érdekes és jó. Az, hogy Heller visszajött és jelen van a magyar filozófiai életben is, szintén nagyon jó pont. Attól, hogy tizenhét vagy hány évig távol volt, kénytelen volt elsajátítani a nyugati egyetemi stílust is – nekem, mivel mindig csak vendégként tanítottam nyugaton, nem kellett elsajátítanom, de aki nem vendég, az kénytelen alkalmazkodni –, és jó dolog jött létre belőle. Áginnál néha gyanakszik az ember, hogy huszonnégy évesen megcsinálta a maga filozófiáját, aztán pedig mindent abból a szempontból értékelt, de nem újított; a legújabb könyveinek viszont már a

„Ami nekem a filozófia, az valóban rákérdezés...” 49

stílusából is látható, hogy ez valami egészen más: a korábbi művek kinyilatkoztató jellege eltűnt.

K.: *Köszönjük a beszélgetést.*

Az interjút Demeter Attila és Szigeti Attila készítették